

RIETUMEIROPAS VĒSTURISKĀS KRIMINĀLPROCESA DOKTRĪNAS EVOLŪCIJAS NEKONSEKVENCES UN PROBLĒMAS LATVIJĀ

INCONSISTENCIES AND PROBLEMS IN THE EVOLUTION OF WESTERN EUROPE'S HISTORICAL DOCTRINE OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN LATVIA

Egons Rusanovs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras doktorants

Summary

The principles of judicial power of the interwar period Republic of Latvia (1918–1940) after restoration of independence (1990–1991) were taken over only in part. By reforming the order of criminal procedure, the legislator did not base it on the interwar tradition of Latvian law. However, the course of the reforms in the Republic of Latvia retained the comprehension of the “previous investigation” institute, which was implemented after the Soviet occupation (1940) and unfamiliar to Continental Europe’s tradition of criminal procedural rights. The classical value – “previous investigation as a part and function of the trial proceedings” – also existed in the Republic of Latvia during the interwar period. In author’s opinion, maintaining such foreign matter in the reformed criminal proceedings in Latvia cannot meet the contemporary requirements and create a number of systemic problems.

Atslēgvārdi: kriminālprocesa vēsture, kriminālprocesa reformas, kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tradīcija, padomju kriminālprocess, iepriekšējā izmeklēšana

Keywords: history of criminal proceedings, reform of criminal proceedings, tradition of criminal proceedings in Continental Europe, Soviet criminal proceedings, previous investigation

Ievads

Jāpiekrīt profesoram Jānim Lazdiņam, ka Latvijas Republikā ir nodrošināta tiesu varas kontinuitāte.¹ Tomēr jāpievienojas arī citviet viņa starp rindām sacītajam viedoklim, ka tie tiesu varas principi, kādi pastāvēja starpkaru Latvijas Republikā (1918–1940), tikai daļēji tika pārņemti pēc neatkarības atjaunošanas (“pēc neatkarības atjaunošanas *de facto* Latvijas Republikā tiesu vara tika atjaunota

¹ Lazdiņš J. Tiesu varas nepārtrauktība Latvijas Republikā. Priekšnoteikumi un nepieciešamība. Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 359. lpp.

daudzējādā ziņā uz tiem pašiem principiem, kas pastāvēja pirms Latvijas Republikas okupācijas”).² “Vispilnīgāk Latvijas valsts gadsimtu gaitā līdz mūsdienām ir saglabājusi zvērināta advokāta tiesisko regulējumu.”³ Atbilstoši profesora J. Lazdiņa ieskatam “Latvija varēja balstīties uz starpkaru Latvijas tiesību tradīciju. [Izrādījās], ka jaunlaiku prasībām atbilstoša tiesu vara daudzējādā ziņā bija savienojama ar starpkaru Latvijas tiesu iekārtas uzbūvi un darbības pamatprincipiem”.⁴ Minētais apzīmējums – “daudzējādā”, bet ne “visā” – acīmredzot attiecas uz ļoti svarīgu tiesu varas komponentu – tiesvedību krimināllietās. Vai starpkaru perioda Latvijas Republikas kriminālprocess patiešām neatbilda “jaunlaiku prasībām”, nav šīs publikācijas priekšmets, un lai tas arī pagaidām paliek vienīgi retoriska jautājuma līmenī.

1. Kriminālprocesa modeļu konverģence kā nenovēršams vēsturisks process un eklektisma⁵ problēma

Raksta autors ar Rietumeiropas vēsturisko kriminālprocesa doktrīnu šeit apzīmē kopš 18. gadsimta beigām līdz pat 20. gadsimta sākumam galvenokārt Francijā, Vācijā un Krievijā tādas realizēto kriminālprocesa reformu kopējās pamatidejas, kuras varētu tikt dēvētas par kopīgu kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tradīciju. Tā fundamentālu aksiomu veidā aizvien ir saglabājusi savu būtību par spīti globālai tā dēvētā anglosakšu kriminālprocesuālā modeļa ietekmei.

Parasti gan literatūrā pieņemts runāt par trim, proti, tā dēvētajiem angļu, franču un vācu, kriminālprocesa morfoloģiskajiem arhetipiem vai modeļiem, uz kuru bāzes atsevišķās valstīs vai valstu grupās arī tika izveidotas attiecīgās leģislatīvās tiesvedības krimināllietās formas.⁶ Šī raksta kontekstā autors uzskatīja par iespējamu vēl papildus izdalīt cariskās Krievijas kriminālprocesa modeli (1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikums (*Уставъ уголовного судопроизводства*)),⁷ kas starpkaru perioda Latvijas Republikā bija spēkā kā Kriminālprocesa likumi⁸ ar zināmiem grozījumiem. Savukārt cariskās Krievijas kriminālprocess kā atsevišķa vēsturiska leģislatīva tiesvedības forma veidojās gan

² Lazdiņš J. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem. Grām.: Juridiskā izglītība un kultūra: pagātnes mācības un izaicinājumi. Rīga, 2014. gada 10.–11. novembrī. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 649. lpp.

³ Lazdiņš J. Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reforma un tās nozīme Baltijas guberņās un vēlāk Latvijā. Grām.: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 68. lpp.

⁴ Lazdiņš J. 2017, 359. lpp.

⁵ Eklektika [*< gr. eklektikos – ‘tāds, kas izvēlas, atlasa’*] – neprincipiāla, mehāniska dažādu uzskatu, teoriju, idejisko virzienu savienošana; viengabalainības trūkums. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 186. lpp.

⁶ Смирнов А. Модели уголовного процесса. Санкт-Петербург: Наука, 2000, с. 132.

⁷ Устав Уголовного Судопроизводства: свод зак. т. 16, ч. 1, изд. 1914 года: с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министерства Юстиции. Составлен М. П. Шрамченко и В. П. Ширковым. Изд. 8-е, исправленное и дополненное. Издание неофициальное. Рига: Давид Гликсман, 1923, хсві, с. 1412.

⁸ Kriminālprocesa likumi: Saeimas kodifikācijas nodaļa 1926. gada izdevums. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1926, 171. lpp.; Kriminālprocesa likums. Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta 1939. gada izdevums. Rīga: Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departaments, 1942, 208. lpp.

tā dēvētā franču, gan vācu modeļa ietekmē (“franču modelis ar vācu iezīmēm”⁹). Tādēļ ir pamats uzskatīt, ka arī Latvijas Republikas starpkaru perioda kriminālprocess, lai gan nebija oriģināls un patstāvīgs veidojums, tomēr bija klasisks kontinentālās Eiropas kriminālprocesa modelis.

Tomēr 1917. gada boļševiku apvērsums Krievijā (Oktobra revolūcija) un tam sekojošās reformas iepriekš vienoto klasisko kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnu sašķēla ne tikai ideoloģiski, bet arī principiālos tradīcijas jautājumos. Līdzīgi kā Latvijā, arī boļševiku pārvaldītajā Krievijā zināmu laiku tika izmantots 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikums (*Уставъ уголовного судопроизводства*) ar attiecīgām atrunām.¹⁰

Vienlaikus nepamatoti būtu apgalvot, ka turpmāk tā dēvētais padomju (sociālistiskais) kriminālprocess vairs vispār nebūtu piederīgs kontinentālās Eiropas tiesību lokam. Turklāt padomju kriminālprocesā tika saglabāts vairums tā dēvētā vācu un franču “jauktā procesa” elementu dažādās proporcijās.¹¹ Taču padomju kriminālprocesa ārējās pazīmes bija deklaratīvs un demagoģiskums, valsts orgānu pārspīlētā loma, procesuālo funkciju nobīde, acīmredzams kriminālvajāšanas pārsvars pār aizstāvību, procesuālo formu neelastīgums.¹² Tas viss ideoloģiski pakāpeniski izveidojās no sākotnējām “sociālistiskās” krimināltiesvedības formām, kuras apkalpoja “proletariāta diktatūru” cīņā ar “šķiras ienaidniekiem”, ar tai gluži vai dabiski piemītošo pirmstiesas izmeklēšanas orgānu visvarenumu, prokurora lomas hipertrofiju, tiesas pilnvarām uzņemties apsūdzības funkciju, iespējamību pārskatīt likumīgā spēkā stājušos tiesas nolēmumus u. c. pazīmēm,¹³ turklāt jūtīgi reaģējot uz jebkurām aktuālākajām kriminālpolitikas prasībām.¹⁴ Līdz ar to aukstā kara gados (1945–1991) padomju ideologu proponētajam Eiropas iedalījumam “Rietumu kapitālistiskajās valstīs” (*страны запада, западные капиталистические страны* u. tml.) un “sociālistisko zemju noietnē” (*лагерь социалистических стран восточной Европы* u. tml.) bija ne tikai ģeogrāfisks pamatojums, bet arī politiski praktiska jēga. Tādējādi padomju kriminālprocesa doktrīnu būtu nepamatoti identificēt ar Rietumeiropas valstu kriminālprocesu doktrīnu, kura pēc Otrā pasaules kara pakāpeniski evolucionēja cilvēktiesību paradigmas nozīmīguma virzienā. Līdz ar to autora ieskatā ir pamats lietot apzīmējumu – Rietumeiropas vēsturiskā kriminālprocesa doktrīna.

Tomēr pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā Latvija atgriezās pilnīgi citā Eiropā. Tās valstu kriminālprocesuālā kārtība vēsturiski vienmēr bija vairāk vai mazāk ideoloģiski monolīta, taču tobrīd tās pamatā fundamentālie principi – nevainīguma prezumpcija, tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības uz aizstāvību u. c. – bija ievērojami evolucionējušies. Šīs vērtības bija kļuvušas universālas un nevarēja tikt apšaubītas nacionālo likumu līmenī. Proti, tagad jebkurai kriminālprocesuālai sistēmai pat ir pienākums nodrošināt mūsdienīgas sabiedrības ideoloģiskās

⁹ Sal.: Смирнов А. 2000, с. 192–193.

¹⁰ Sk., piemēram, 1917. gada 24. novembra Tautas komisāru padomes dekrētu “Par tiesu” [Nr. 1]: О Суде. Декрет [Nr. 1] СНК РСФСР, опубликованный в «Газете Временного Рабочего и Крестьянского Правительства» 24 ноября 1917 г. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917–1954 гг. Сборник документов. Под ред. С. А. Голунского. Сост. Л. Н. Гусев. Москва: Госюриздат, 1955, с. 31.

¹¹ Смирнов А. 2000, с. 193.

¹² Ibid., с. 201–202.

¹³ Sk. arī: Rusanovs E. Latvijas kriminālprocesa doktrīnas avotu meklējumus. Jurista Vārds, 2015, Nr. 1, 29.–30., 33. lpp.

¹⁴ Смирнов А. 2000, с. 134–135.

vērtības neatkarīgi no vēsturiskām tradīcijām vai dažādu kriminālprocesuālās kultūras nesēju (angļu, amerikāņu, franču, vācu, krievu utt.) tehniskajiem ierādumiem. Tādā veidā viena no patstāvīgajām Rietumu kriminālprocesa modeļu attīstības tendencēm ir to konverģence kriminālprocesuālās ideoloģijas līmenī,¹⁵ vienlaikus joprojām pastāvot “Eiropas tieslietu sistēmas [sadalījumam] starp divām kultūrām¹⁶ – šī atšķirība redzama gan kriminālprocesā (apsūdzošs vai meklēšanas process¹⁷), gan arī kriminālvajāšanas ierosināšanā (obligātuma vai diskrecionārā principa sistēma). Tomēr vēsturiskās atšķirības sāk izzust, jo dažādas [Eiropas Padomes] dalībvalstis aizvien vairāk tuvina savu likumdošanu un noteikumus [šiem] kopīgajiem principiem”.¹⁸ Tādējādi likumdevējs pat objektīvi nemaz nevar izvairīties no zināmas kriminālprocesa modeļu eklektikas.

Arī vēsturiski raugoties, eklektikas problēma, konstrūējot attiecīgos kriminālprocesa modeļus, pastāvējusi vienmēr. Ievērojama franču kriminālists, krimināltiesībnieks un kriminālprocesuālists Renē Garo (*René Garraud*, 1849–1930), raksturojot pat par 19. gadsimta Eiropas valstu kriminālprocesa bāzes modeļi kļuvušo tā dēvēto 1808. gada Napoleona¹⁹ Kriminālprocesa kodeksu,²⁰ nemaz nekautrējās no apzīmējuma “eklektisks”²¹ (konkretizēt visus tā iemeslus un būtību šajā rakstā nav iespējams²²). Literatūrā (it īpaši klasiskajos krievu autoru darbos kriminālprocesā²³) kontinentālās Eiropas kriminālprocesi tādēļ dēvē par *jaukto* kriminālprocesi (franču val. – *système mixte*; krievu val. – *смешанный процесс*).

¹⁵ Курс уголовного процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. 2-е изд., испр. Под ред. докт. юрид. наук., проф. Л. В. Головки. Москва: Статут, 2017, с. 125–126.

¹⁶ Anglosakšu un kontinentālās Eiropas tiesību loku tiesību sistēmas.

¹⁷ Akuzatoriālā (apsūdzības/sacikstes) procesa forma un inkvizitoriālā (inkvizīcijas/izmeklēšanas) procesa forma. Turpmāk tekstā lietoti jēdzieni – akuzatoriāls un inkvizitoriāls. Šāda lietojuma pamatojumu šajā publikācijā nav iespējams iztirzāt.

¹⁸ Eiropas Padomes Rekomendācija Rec(2000)19 “Valsts prokuratūras loma krimināltiesiskajā sistēmā” ar skaidrojumu memorandu. (Pieņēmusi Ministru komiteja 06.10.2000. ministru vietnieku 724. sanāksmē), 11.–12. lpp. Pieejams: <https://rm.coe.int/16804aab17> [aplūkots 19.03.2019.].

¹⁹ Napoleons Bonaparts, franču imperators Napoleons I (*Napoléon Bonaparte/Napoléon I er*, 1769–1821).

²⁰ Precīzāks tulkojums no fr. *Code d'instruction criminelle* gan būtu – Kriminālizmeklēšanas kodekss.

²¹ Sk.: Garraud R. Précis de droit criminal. L'explication élémentaire de la partie Générale du code penal du code d'instruction criminelle et des lois qui ont modifié ces deux codes. Onzième édition revue et corrigée. Paris: Librairie de la société du Recueil Sirey, 1912, 50 p.

²² Francijā pazīstamās Napoleona kodifikācijas sagatavošanas laikā 19. gadsimta sākumā vēsturē pirmā kriminālprocesa kodeksa mūsdienu izpratnē sastādītāji risināja sarežģītu dilemmu: kā savienot Lielās Franču revolūcijas rezultātu ar Francijas inkvizīcijas procesa daudzu gadsimtu tradīcijām, kuras bija iemiesotas 1670. gada Luija XIV (*Louis XIV*, 1638–1715) Lielā Kriminālā ordonansē (*Ordonnance criminelle de 1670*). Rezultātā tika pieņemts lēmums, kas ietekmēja visu turpmāko kriminālprocesa attīstību Eiropā. Kodeksa sastādītāji novilkā striktu institucionālu robežu starp iepriekšējo izmeklēšanu un lietas iztiesāšanu, kura tagad ir acīmredzama, taču toreiz tā nevienam nebija pazīstama. Tā radās slavenā jauktā sistēma (*système mixte*), kuras pamatideja bija – **kopējā tiesas procesa ietvaros** tā dēvēto tiesas *iepriekšējo izmeklēšanu* pakļaut inkvizīcijas elementiem, bet pamatiztiesāšanu – apsūdzības-sacikstes elementiem, atrodot saprātīgu kompromisu starp abiem modeļiem. (Курс уголовного процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. 2-е изд., испр. Под ред. докт. юрид. наук., проф. Л. В. Головки. Москва: Статут, 2017, с. 137–138.)

²³ Розинь Н. Н. Уголовное судопроизводство: пособие къ лекціямъ Н. Н. Розина. 4-е изд., пересмотр. Рига: Давид Гликсман, 1924, 597 с. (Розинь Н. Н. Уголовное судопроизводство: пособие къ лекціямъ Н. Н. Розина. С.-Петербург, 1914, 546 с.); Случевский В. Учебникъ русскаго уголовного процесса: Судоустройство – судопроизводство. Изд. четвертое, дополн. и исправл. С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1913, XIII, 670 с.; Фойницкій И. Я. Курсъ Уголовнаго Судопроизводства. Изд. Четвертое. Томъ I. С.-Петербургъ: Типографія т-ва “Общественная Польза”, 1912, с. 566 u. c.

Līdzīgi, raksturojot būtiskāko faktoru, kas ietekmēja vācu tautas vēsturi, dzīvi un pieredzi 19. gadsimta pirmajos piecpadsmit gados un kas vienlaicīgi ielika pamatu modernajai Vācijai, tajā skaitā reformētajam kriminālprocesam, viens no ievērojamākajiem vācu vēsturniekiem, Tomass Niperdejs (*Thomas Nipperdey*, 1927–1992), savas grāmatas “Vācu vēsture. 1860–1866”²⁴ pašā pirmajā teikumā patētiski rakstīja: “Iesākumā bija Napoleons”,²⁵ bet fonā tam visam bija “karš un iekarošana, izlaušanās un apspiešana, impērija un jauna kārtība”.²⁶ Arī profesors J. Lazdiņš pamatoti atzīst, ka tiesu reformai Krievijas impērijā 19. gadsimta 60. gados par paraugu nodēvēja Eiropas valsti un pašas Krievijas impērijas pieredze, turklāt sliecoties uzskatīt, ka starp Eiropas valstīm dominējošā nozīme tiesu reformas kontekstā bija Francijas pieredzei ar tiesu varu saistītos aspektos.²⁷

2. Kriminālprocesa vēsture kā reformu paliginstruments

Tādējādi jāsecina, ka zināma eklektika pati par sevi nevarētu būt problēma, veidojot procesuālo formu konstrukcijas uz ideoloģiski monolīta pamata.

Taču Latvijai pēc neatkarības atjaunošanas bija papildu grūtības, proti, jāpārvar teorijā un praksē iesakņojušies padomju okupācijas perioda (1940–1941; 1944–1991) kriminālprocesa arhetipi²⁸ kā svešas kriminālprocesuālās ideoloģijas elementi.

Atsakoties no Latvijas Republikas starpkaru perioda Kriminālprocesa likumu reanimēšanas, jaunā kriminālprocesuālā kārtība līdz to bija jāveido saskaņā ar kādu no Rietumu tiesību loka kultūras tradīcijām, jo bija jāreformē kriminālprocesa likumi, kas bija autoritāra politiskā režīma perioda normatīvie akti un kas realizēja inkvizitoriāla tipa tiesvedību, kura vienīgi ārēji tika ietērpta dažās sacīkstes formās.

Entuziasms un patiesas cerības uz pārmaiņām arī motivēja Latvijas juristus lūkoties anglosakšu kriminālprocesa modeļa virzienā, cenšoties labāko no tā implementēt nacionālajos likumos. Acīmredzot, intuitīvi cenšoties padomju kriminālprocesa trūkumus kompensēt ar aizgūtiem un līdz tam neaprobētiem kriminālprocesuāliem mehānismiem, likuma “Par tiesu varu”²⁹ tēvi atjaunotās Latvijas kriminālprocesā sākotnēji iedibināja sacīkstes tiesvedības principu.³⁰ Pēc tam pilnīgi loģiski un secīgi jaunā kriminālprocesa likuma koncepcijas autors nepārprotami piedāvāja atteikties no kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas “svētās gov” – materiālās patiesības noskaidrošanas principa.³¹ Loģiski un secīgi

²⁴ Nipperdey T. *Deutsche Geschichte. 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat.* 5., durchges. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 1991, S. 826.

²⁵ “Am Anfang war Napoleon.” *Ibid.*, S. 11.

²⁶ “Krieg und Eroberung, Ausbeutung und Unterdrückung, Imperium und Neuordnung” (Nipperdey T. 1991, S. 11).

²⁷ Lazdiņš J. 2014, 62. lpp.

²⁸ Arhetips [gr. *archetypon* < *archē* ‘sākums’ + *typos* ‘forma, pirmveids, paraugs’]. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 68. lpp. Šeit domāti kā slēpti un stabili mehānismi jeb faktori, kas ne tikai ietverti pozitīvizētajos normatīvajos aktos, bet arī būtiski ietekmē šo normu piemērotāju psiholoģiju.

²⁹ Likums “Par tiesu varu”: LV likums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2.

³⁰ Zemribo G. Likums “Par tiesu varu” un civilprocesuālā likumdošana. *Jurista Vārds*, 2018, Nr. 4, 9.–14. lpp.

³¹ Skrastiņš J. Par mūsdienu kriminālprocesu Latvijā. *Jurista Vārds*, 2001, Nr. 7–9.

tādēļ, ka saskaņā ar minēto doktrīnu pēdējā ir noskaidrojama vienīgi objektīvās izmeklēšanas ceļā tiesvedības gaitā, taču no tās vismaz formāli Latvija jau bija atteikusies. Taču konsekventi šī ideja diemžēl netika realizēta. Iemesls tam acīmredzot ir ne tikai birokrātiskās infrastruktūras pretestība, bet arī objektīva neiespējamība padomju kriminālprocesā, kuru būtiskā daļā Latvija turpināja ekspluatēt (un arī joprojām to dara), saskatīt tādu vēl 20. gadsimta 20. gados notikušu transformāciju, kas principiāli padarīja par neiespējamu Latvijas Republikā nedz atjaunot starpkaru perioda Kriminālprocesa likumus, nedz implementēt kādu no klasiskajiem kontinentālās Eiropas kriminālprocesiem (piemēram, 1974. gadā reformēto Vācijas kriminālprocesa modeli), nedz arī, protams, ieviest sacīkstes (šī vārda istajā nozīmē) modeli.

Rezultātā pēc svārsta principa no patiesa sacīkstes procesa iedīgļiem Latvijas kriminālprocess nonāca punktā, ko varētu apzīmēt par “padomju kriminālprocesu ar cilvēcisku seju”, jo ignorēta tika cita kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas aksioma – ja arī notiek iepriekšējā izmeklēšana (kā, piemēram, joprojām Francijā), tā ir tiesas funkcija. Ja tā nenotiek (kā, piemēram, Vācijā kopš 1974. gada), tad pirmstiesas process ir vienīgi “prokurora izziņa”. Taču atšķirība starp izziņas un iepriekšējās izmeklēšanas institūtiem Rietumeiropas tradīcijā ir fundamentāla.

Reformētais Latvijas “pirmstiesas kriminālprocess” teorētiski pēc būtības arī ir vienīgi “prokurora izziņa” ar visām no tā tālāk izrietošajām doktrinārajām konsekvencēm, piemēram, kas nepieļauj būtībā šādas izteiktas “netiesas stadijā” iegūto pierādījumu fetišismu,³² izskatot lietu tiesā, kā tas notika padomju kriminālprocesā un kā joprojām notiek Latvijā. Šāda aplama izpratne ļauj apšaubīt arī dažu citu Kriminālprocesa likumā³³ ietverto noregulējumu atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, piemēram, kas attiecas uz faktiski “prokurora izziņas” (pirmstiesas procesa) stadijā notiekošo procesu par noziedzīgi iegūto mantu,³⁴ kad šajā “netiesas stadijā” būtiskā daļā tiek uzurpētas tiesas funkcijas. Kaut kas tamlīdzīgs nav iedomājams Vācijas kriminālprocesā.

Līdz ar to Latvijas kriminālprocesa reformu gaita pati par sevi izvērtās visnotaļ pretrunīga, uz to raksta autors jau iepriekš ir vairākkārt norādījis,³⁵ proti, likumdevējs, nekonekventi reformējot okupācijas perioda kriminālprocesuālo kārtību, nepieļaujami izšķīrās par kriminālprocesa modeli uz padomju kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratnes bāzes.

Lai arī iztiesāšanas tiesā stadiju likumdevējs izveidoja ar vairākām pietiekami nepārprotami izteiktām anglosakšu kriminālprocesa pazīmēm, tomēr pamatā tika saglabāta pilnīgi izkropļota kontinentālās Eiropas kriminālprocesa versija

³² Fetišisms [fr. *fétichisme*] – priekšmeta, kam piedēvē maģiskas, pārdabiskas īpašības, nekritisks cieņa un dievināšana. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 224. lpp.

³³ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 74. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820>.

³⁴ Sk. un sal.: Kriminālprocesa likuma 59. nodaļa.

³⁵ Sikāk sk.: Rusanovs E. Latvijas kriminālprocesa doktrīnas avotu meklējumos. Jurista Vārds, 2015, Nr. 1, 28.–35. lpp.; Rusanovs E. Daži iebildumi par jautājumiem, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 2015, Nr. 21, 20.–22. lpp.; Rusanovs E. Turpinot par iebildumiem jautājumos, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 2015, Nr. 27, 22.–31. lpp.; Rusanovs E. Procesā par noziedzīgi iegūto mantu regulējums Kriminālprocesa likumā. Jurista Vārds, 2016, Nr. 1, 24.–31. lpp.; Rusanovs E. Patvaļas aizliegums kriminālprocesā. Grām.: Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Prof. Dr. iur. Ā. Meikališas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 170.–187. lpp.

(ar to galvenokārt domājot objektīvās izmeklēšanas principa neesamību un tiesneša salīdzinošo pasivitāti). Tādēļ Latvijas kriminālprocesa norisē ik uz soļa var nonākt gluži neatrisināmās doktrināri teorētiskās pretrunās. Iespējams, tieši tādēļ savlaicīgs ekskurss kriminālprocesa vēsturē būtu bijis visnotaļ noderīgs instruments brīžiem nesavietojamas eklektikas³⁶ novēršanai pašreizējā Kriminālprocesa likumā.

Tādējādi reformu gaitā netika ņemts vērā, ka, neraugoties uz nemitīgu un ar vispārzināmo inkvizitoriālās un akuzatoriālās procesuālo formu iedabu savstarpējo pretestību iezīmētu likumdošanas procesu ilgstošā vēstures periodā,³⁷ “klasiskajās” kontinentālās Eiropas valstīs tik un tā joprojām pastāv tādas objektīvas kriminālprocesuālo tiesību tradīcijas īpatnības, kas izpaužas tieši teorētiskajā plāknē. Šo formu atšķirīgo pazīmju noteikšana pašsaprotami nav atvasināma vienīgi no intelektuālām konstrukcijām. Šo rezultātu drīzāk var sasniegt ar šīs tradīcijas vēsturiskās būtības izpratni un uztveres gatavību.³⁸

Turpinājumā tikai viens piemērs, kas norāda uz sistēmisku kļūdu, Latvijas kriminālprocesā saglabājot padomju kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratni.

3. Iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratne padomju kriminālprocesā: implementācijas vēsturiskā secība Latvijas kriminālprocesā

Kā jau tika minēts, pieļaujot atkāpi no “iepriekšējā izmeklēšana kā tiesas funkcija” institūta, kas ir viena no fundamentālākajām kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas vērtībām un kas pastāvēja Latvijas Republikā arī starpkaru periodā, tika izdarīta ne tikai milzīga teorētiska un sistēmiska kļūda. Pēc būtības tika saglabāta kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālo tiesību tradīcijai pilnīgi sveša izpratne par “iepriekšējās izmeklēšanas” institūtu, kas 20. gadsimta 20. gados tieši ideoloģisku apsvērumu dēļ padomju kriminālprocesā tika likvidēts.

Kā trāpīgi izteicās profesors Aleksandrs Smirnovs (*Александр Смирнов*), pat Napoleons neatļāvās šādu ekstravaganci – no sākuma tieši pakļaut tiesas institūciju (izmeklēšanas tiesnesi) prokuratūrai, bet pēc tam atteikties no iepriekšējās izmeklēšanas tradicionālajā izpratnē, proti, no iepriekšējās izmeklēšanas kā tiesas darbības. Šis process iesākās vēl 1922. gada 25. maija pirmajā padomju Kriminālprocesa kodeksā un tika pabeigts ar KPFSR Viskrievijas Centrālās izpildkomitejas un Tautas komisāru padomes 1928. gada 3. septembra lēmumu un PSRS Centrālās izpildkomitejas 1929. gada 30. janvāra lēmumu.³⁹ Šo “traģisko notikumu” rezultātā padomju kriminālprocesā notika klasiskās iepriekšējās izmeklēšanas bojāeja,

³⁶ Eklektiku izraisīja Kriminālprocesa likuma nepieļaujama salīpināšana pēc Vikipēdijas (*Wikipedia*) principa (minētā projekta dalībnieku brīvprātīgi veidoti raksti, kurus ikviens, kam ir nodrošināta pieeja, var labot).

³⁷ Dezza E. *Geschichte des Strafprozessrechts in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*. eBook. Berlin: Springer, 2017, S. 1. Tulkojumā no itāliešu valodas vācu valodā tiek lietoti jēdzieni “inquisitorisch” un “akkusatorisch”. Arī citviet literatūrā vācu valodā ir sastopams lietojums: “inquisitorisch” – “akkusatorisch”.

³⁸ *Ibid.*, S. 1.

³⁹ *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. РСФСР, 1928, 117, с. 733; Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик, 1929, 3, с. 106.*

un tā pārvērtās par “prokurora izziņu”, kura bija apveltīta ar uzurpētām tiesas funkcijām.⁴⁰

Tad secīgi šī izpratne varmācīgi tika implementēta Latvijas kriminālprocesā pēc tās okupācijas (1940),⁴¹ un tāda ir saglabājusies vēl aizvien.

Līdz ar to okupētajā un anektētajā Latvijā kā toreizējās Padomju Savienības sastāvdaļā pilnībā sāka darboties padomju kriminālprocesa doktrīna ar visiem klasiskās jeb vēsturiskās kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas izkropļojumiem.

Autora ieskatā, saglabājot reformētajā Latvijas kriminālprocesā šādu svešķermeni, tas nevar atbilst jaunlaiku prasībām.

Kopsavilkums

1. Tiesu varas principi, kādi pastāvēja starpkaru Latvijas Republikā (1918–1940), pēc neatkarības atjaunošanas (1990–1991) tika pārņemti tikai daļēji. Reformējot kriminālprocesa kārtību, likumdevējs nebalstījās uz starpkaru Latvijas tiesību tradīciju, uzskatot, ka tā neatbilst jaunlaiku prasībām.
2. Pateicoties monolītai kriminālprocesa ideoloģijai, kuras pamatā ir fundamentāli cilvēktiesību principi – nevainīguma prezumpcija, tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības uz aizstāvību u. c. –, anglosakšu un kontinentālās Eiropas kriminālprocesa modeļiem piemīt konverģences tendences. Līdz ar to arī reformētā kriminālprocesa kārtība Latvijas Republikā ir izteikti eklektiska ar tendenci tomēr saglabāt kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tiesību tradīciju. Cits citu izslēdzošu principu mijiedarbība var izraisīt tiesu sistēmas efektivitātes trūkumus.
3. Kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tiesību doktrīnai jeb tradīcijai joprojām saglabājas zināmas aksiomātiskas vērtības, kurām ir arī vēsturisks un teorētisks pamatojums. Latvijā tam netika pievērsta vajadzīgā uzmanība.
4. Līdz ar to reformu gaitā Latvijas Republikā tika saglabāta pēc padomju okupācijas (1940) implementētā klasiskās kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tiesību tradīcijai pilnīgi sveša izpratne par “iepriekšējās izmeklēšanas” institūtu. Šāda tiesību tradīcijas vērtība – “iepriekšējā izmeklēšana kā tiesas procesa sastāvdaļa un funkcija” – pastāvēja arī Latvijas Republikā starpkaru periodā. Saglabājot reformētajā Latvijas kriminālprocesā šādu svešķermeni, tas nevar atbilst jaunlaiku prasībām.

⁴⁰ Смирнов А. 2000, с. 193–194.

⁴¹ PSR Savienības Augstākās Padomes Prezidija 1940. gada 6. novembra dekrēts par KPFSR kriminālās, civilās un darba likumdošanas pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās. Padomju Augstākās Padomes Ziņotājs, 18.11.1940., Nr. 46; Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes 1940. gada 25. novembra paziņojums par KPFSR likumu (kodeksu) piemērošanu Latvijas PSR teritorijā. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs, 26.11.1940., Nr. 74; [1922. gada 25. maija] KPFSR Kriminālprocesa kodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisāriāta Kodifikācijas daļas tulkojums. Latvijas PST Tieslietu Tautas Komisāriāta izdevums. Rīga, 1940, 202. lpp.; 1961. gada 6. janvāra likums Par Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksa apstiprināšanu. Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1961, Nr. 3 [spēkā no 01.04.1961.]; Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961, 132. lpp.